

64.

KREUTZWALDI PÄEVADE TEADUSLIK KONVERENTS

DIGI KULTUURIS: ALLIKAD, SUHTLUS, LOOMING

64. **KREUTZWALDI**
PÄEVADE TEADUSLIK
KONVERENTS

DIGI KULTUURIS: ALLIKAD,
SUHTLUS, LOOMING

22. DETSEMBER 2020

TEESID

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2020

Koostanud Marin Laak
Toimetanud Kanni Labi
Kujundanud Krete Pajo

Konverentsi toimumist on toetanud

Eesti Kirjandusmuuseumi uurimisprojekt EKM 8-2/20/1 ja
EL Regionaalarengu Fondi kaudu Eesti-uuringute tippkeskus (TK145)

Trükis: ISBN 978-9949-677-87-0

Elektroniline väljaanne: ISBN 978-9949-677-88-7 (pdf)

Sisukord

Saateks	7
CUDAN: eesmärgid ja ootused	8
Tviteratuurst instaluuleni. Sotsiaalmeedia kirjanduse võimalusi	9
Ilus, kena, armas, kallis: regilaulude teema-analüüsist	10
Nooleots Pärnu jõest ja mida saab teha digihumanitaariaga	11
Veerand sajandit Haldjaga	12
Juurdepääs arhiivimaterjalidele mitte-eestikeelse uurija pilgu läbi. Õpetatud Eesti Seltsi saksakeelne käsikirjakogu	13
Rahvuskirjandusest globaalsete võrgustike poole. EWODi tellingutel mõlgutatud mõtteid eesti kirjanduse tuleviku kohta	14
Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Reinuvader Rebase“ tegelasvõrgustikust	15
<i>Per aspera ad astra</i> . Gustav Suitsu mõjukriitika juhtumianalüüs KORPis	16
Unustatud autorite jälgedel. „Läbi sahiseva lume“-eri	17
KAVA	18

Saateks

Eesti Kirjandusmuuseumi 64. Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents „Digi kultuuris: allikad, suhtlus, looming“ on pühendatud Eesti digikultuuriaastale 2020.

Digikultuur on kõikjal meie ümber ning digihumanitaaria on paisuv väli, millele astunud ühendab pühendumine ja õhin. Huvi sellele väljale astuda on seda suurem ning uusi uurimisteemasid tekib seda enam, mida rohkem on digiteeritud, avaandmetena kättesaadavaid kultuuripärandi- ja keeleressursse.

Kirjandusmuuseum on olnud digihumanitaaria pioneere Eestis. Esimesed sisupõhised andmebaasid loodi EKMi folkloristika osakonnas juba 1990. aastate keskel, rahvaluulearhiivi regilaulude andmebaas mõned aastad hiljem ning EKMi folkloristide server Haldjas tähistab tänavu 25. sünnipäeva – ajal, mil „rakenduste eluiga kipub olema sama pikk, kui elab mobiiltelefoni aku“, nagu kirjutab oma teesides Andres Kuperjanov. Kirjanduslikus teabekeskonnas „Eesti kultuuritooline veeb. Kreutzwaldi sajand“ näeme miljoneid klikke.

Teadlased on digihumanitaaria kompleksel, paisuval väljal üha avanevate võimaluste ees, mis nõuavad pealehakkamist, uudishimu, õppimist ja arvutialast kompetentsi. Kultuuripärandi digikäsutusse andmine ja kiire kättesaadavaks tegemine avalikkusele ning teadlastele on meie kaasaja suurimaid väljakutseid ka kirjandusmuuseumile. Uute võimaluste loomine andmepõhiseks teadustööks eestikeelse kultuuripärandi uurimisel paneb aluse nii humanitaarteaduste kui kultuurimälu tulevikule.

Eesti Kirjandusmuuseumi missiooniks on mitmekülgne töö kogudega, arhiivikogude elektrooniliste metaandmete loomisest ja andmebaasidesse kandmisest kuni uurimiseni. Kirjandusmuuseumil on keskne roll ka Eesti kultuuripärandi massdigiteerimise riiklikus programmis 2019–2023 kolmes pärandiliigis: Arhiivraamatukogu juhib trükiste digiteerimist, EKLA ja ERA dokumendi- ja fotokogusid digiteeritakse Rahvusarhiivis.

Konverentsil on üheksa ettekannet Haldjast Facebookini: esmakordselt esitletakse Eesti auditooriumile mitmeid arvutusliku digihumanitaaria meetoditega valminud originaaluurimusi nii rahvaluule kui kirjanduse alalt. Konverentsi kutsutud plenaariesineja on Tallinna Ülikooli meediainnovatsiooni professor Indrek Ibrus, mitmete rahvusvaheliste teadusprojektide vastutav täitja.

Konverentsi lõpetuseks esitletakse Eesti Kirjandusmuuseumi uusi väljaandeid.

Marin Laak

CUDAN: eesmärgid ja ootused

Indrek Ibrus Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituut

Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituudi, humanitaarteaduste instituudi ja digitehnoloogiate instituudi ühisprojekt „Kultuuriandmete analüüs“ (Cultural Data Analytics, CUDAN) on Eesti esimene teadusprojekt humanitaarteaduste valdkonnas, mida Euroopa Komisjon otsustas rahastada Horisont 2020 European Research Area õppetooli (ERA Chair) programmist 2,5 miljoni euroga. Tegemist on interdistsiplinaarse digikultuuri uuringute projektiga, mille keskmes on kultuurilised suurandmed, nende analüüs ja vastutustundlik kasutamine.

Üks projekti eesmärkidest on luua ühisloomet võimaldav uus koostöö- ja arendusplatvorm Open Lab, mis koondab partnereid avalikust, era- ja kolmandast sektorist, et koguda, korradada ja analüüsida digikultuuri andmeid argikultuurist kõrgkultuurini ning kasutada neid uute kultuuriteenuste arendamiseks. Digikultuuri andmete all mõistetakse nii digitaalselt sündinud kultuuriandmeid, mida inimesed igapäevaselt internetti kasutades tekitavad, kui ka juba varasemalt loodud kultuuri-pärandit (nt trükimeedia, fotod, filmid), mida jooksvalt digiteeritakse.

Teine suurem eesmärk on kultuuriandmete interdistsiplinaarsete analüüsimeetodite arendamine ja uuringute läbiviimine Eestis ja rahvusvaheliselt. See hõlmab endas ulatuslikumat juurdepääsu kultuuriandmetele, nende kogumist ja vastutustundlikku jagamist, analüütiliste meetodite väljaarendamist ja sellealaste pädevuste kasvatamist.

Tviteratuurist instaluuleni. Sotsiaalmeedia kirjanduse võimalusi

Piret Viires Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituut

Digihumanitaaria üks valdkondi on digitehnoloogia ja kirjanduse seosed. Tegemist on kiiresti areneva alaga, mis ühelt poolt hõlmab digihumanitaaria vahendite ja meetodite kasutamist kirjandusuurimises (nt kirjandustekstide kvantitatiivset analüüsi arvutitehnoloogia abil), teiselt poolt aga ka digitaalset kultuuriloomet – digitaalselt sündinud kirjandusteoseid (digitaalset ehk elektroonilist kirjandust), nende kirjeldamist ja analüüsi.

Ettekanne keskendub digihumanitaarse kirjandusuurimise aladest just digitaalsele kirjandusele. Artikli põhifookus on digitaalse kirjanduse kõige uuemal, laialt levinud alaliigil – sotsiaalmeedia kirjandusel.

Sotsiaalmeedia kirjandus on seotud interneti arenguga ja teise põlvkonna veebidisaini Web 2.0 loomisega. Web 2.0 lahendustel põhinevad sotsiaalmeediaplatvormid, millest suuremad ja tuntumad on Facebook, Twitter, Instagram, Tumblr, Snapchat jm. Sotsiaalmeediaplatvormid on tavaliselt kergesti kasutatavad ja ei vaja tehnilisi erioskusi.

Sotsiaalmeedia sisu hulgas on ka kasutajate loodud ilukirjanduslikud teosed. Kui sedalaadi kirjanduse põhiolemus tuleneb sellest, et Web 2.0 kasutaja saab ise sisu luua, siis iga platvormi arhitektuur määrab ära võimalused, milliseid ja millises vormis ilukirjandusteoseid nende abil luuakse. Nii saab sotsiaalmeedia kirjanduseks lugeda tviteratuuri, Facebooki luulet ja järjejutte, Instagrami luulet, Tumblri luulet, Wattpadis kirjutatud lugusid, ilukirjanduslikke blogisid jmt. Sotsiaalmeedia kirjandusel on mitmed digitaalse kirjanduse tunnused. Seda tüüpi kirjandus on *born-digital* ehk sündinud sotsiaalmeediaplatvormidel, sageli ühendatakse neis teostes eri meediume, samuti on seda tüüpi tekstid sageli interaktiivsed.

Ettekandes kaardistatakse mõned mõisted ja lähenemised, mida sotsiaalmeedia kirjandust käsitledes on kas eri uurijate poolt varem kasutatud või mis on sedalaadi kirjanduse analüüsiks asjakohased. Lähemalt vaadeldakse sotsiaalmeedia kirjandust kirjanduse demokratiseerumise, amatööruse ja professionaalsuse, osaluskultuuri, autori ja lugeja interaktiivsuse, multimodaalsuse ja efe-meersuse kontekstis ning püütakse määratleda ka sotsiaalmeedia kirjanduse funktsioone: eneseväljendus, enesebrändimine ja eneseabi. Nende mõistete raamistikus analüüsitud näited ulatuvad Facebooki kirjandusest Instagrami ja Tumblri luule ning tviteratuuri.

Kokkuvõttena saab öelda, et sotsiaalmeedia kirjandus asub eri uurimisvaldkondade ristumiskohas, siin on ühendatud internetiuuringud, kirjandusteadus, meediauuringud, populaarkultuuri uuringud. Sotsiaalmeedia kirjandus on valdkond, mis areneb pidevalt edasi, vastavalt sellele, kuidas toimub tehnoloogiline areng ja millised uued sotsiaalmeediaplatvormid juurde tulevad ja kuidas olemasolevaid edasi arendatakse. Seepärast on oluline pidada sotsiaalmeedia kirjanduse arengul silma peal, laiendada arusaama kirjandusest kui kunstiliigist ja hõlmata niimoodi kirjandusuurimisse uusi kirjanduse piire avardavaid nähtusi.

Ilus, kena, armas, kallis: regilaulude teema-analüüsist

Mari Sarv Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Võtmesõnad: regilaul, digihumanitaaria, teema-analüüs, teemade modelleerimine

Regilaulude andmebaasi 2003. aastast sisestatud tekstide massiiv on praeguseks juba nii suur (rohkem kui 100 000 teksti), et ainesest parema ülevaate saamiseks ja piirkondlike erijoonte väljatoomiseks võiks proovida lisaks inimmõistusele kasutada ka arvutivõimsust. Selle juures on meile huvitavaks väljakutseks nii tekstide keeleline varieeruvus kui ka folkloorse ainese ebaühtlane jaotus: mõned piirkonnad on rohkem esindatud, mõned vähem; mõned laulutüübid või liigid domineerivad, teised on haruldased. Kui terve materjalikogumiga töötada, hakkavad need asjaolud tervikpilti oluliselt mõjutama, nende statistiline väljataandamine või ühtlustamine annaks aga teisipidi kallutatud pildi. Neid probleeme on põhjalikult käsitlenud Arvo Krikmann oma kirjutistes (nt „Sissevaateid folkloori lühivormidesse“ I, Tartu 1997).

Siin vahendatava uurimuse eesmärgiks oli proovida, kas arvutuslikud teema-analüüsi meetodid võiksid anda regilaulu puhul mõistlikke tulemusi, s.t saaksime ülevaate kas terve regilaulukorpuse või selle eri alaosade temaatilisest struktuurist, vaatamata eelpool kirjeldatud probleemidele.

Katsetasin LDA teema-analüüsi meetodit rakendusega MALLET esmalt kogu regilaulukorpusel, siis selle väiksematel alaosadel. Varieeruvama keelega laiema ala laulude analüüsil ilmnis mõnevõrra ootuspäraselt, et keeleline varieeruvus domineerib sisulise varieeruvuse üle, kuid keeleliselt ühtlasema piirkonna regilaulude arvutuslik teema-analüüs suutis regilauludest tõepoolest välja tuua temaatilised fookused ja laulurühmad. Ettekandes vaatan lähemalt Eesti läänesaarte regilaulude temaatilist jaotust, selle adekvaatsust ning suhteid folkloristliku liigitusega.

Nooleots Pärnu jõest ja mida saab teha digihumanitaariaga

Tõnno Jonuks Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Andres Uueni Arheovisioon / Eesti Kunstiakadeemia

Signe Vahur Tartu Ülikooli keemia instituut

Võtmesõnad: dokumenteerimine, 3D mudeledamine, instrumentaaluuringud, loodusteaduslikud uuringud humanitaarias

Nüüdisaegne kultuuripärandi uurimine võimaldab näha n-ö teose sisse ja sellest läbi ning avada mikroskoopiliste uuringute, pildindus- ja infotehnoloogiate abil komplekselt mitmeid kihistusi, mis on varasemalt olnud uurijatele piiratud ligipääsuga ning mida laiem publik tavapäraselt ei saa või ei oska vaadata.

Näiteobjektina on selle ettekande keskmes nooleots Pärnu jõest. Pärnu jõe alamjooksult on enam kui sajand tagasi korjatud suur kogu kiviaegseid luu- ja sarvesemeid. Selle suure kogu hulgas torakas silma üks eripärane sarvest nikerdatud nooleots, mis paistab olema omaaegne koopia – skeuomorf – tulekivist teradega nooleotsast. Praeguseks on selgunud, et nooleots oli algselt kaetud ookriga, mis muudab selle veel eriti huvitavaks.

Nooleotsa uurimise käigus on seni rakendatud mitmesuguseid tehnoloogiaid, mis aitavad mõista, visualiseerida ning teha tulemusi kättesaadavamaks. Näiteks on seni tehtud instrumentaaluuringuid, laserskaneerimist ning pildindustehonoloogilisi uuringud: makro- ja infrapunafotograafiat, pinnamuutuste pildistamist (RTI) ja fotogramm-meetriat.

Digitaalsete andmete universaalne kasutatavus ja ligipääs on oluline erakordsete muistsete esemete detailsemaks uurimiseks ning lisaks, olulise nüansina praegusel pandeemia-ajastul, on seda võimalik teha distantstilt ja kontaktivabalt.

Veerand sajandit Haldjaga

Andres Kuperjanov Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Digitaalne humanitaaria algab sisuliselt jesuidist õpetlase Roberto Busa tegevusest, umbes täpselt 50 aastat hiljem ilmub ajakirja Folklore. Electronic Journal of Folklore esimene number. Praeguseks on neid valmis 80. Eesti esimene folkloristika ja digihumanitaariaga seostatav elektrooniline väljaanne (1993, autor Madis Peil, Ecolink Tallinn) ilmus enam-vähem ühel ajal interneti laiema jõudmisega Eestisse. 1995. aastal käivitus Avatud Eesti Fondi toel eesti folkloristide erialaserver Haldjas, mis paar aastat hiljem osutus Avatud Eesti Fondi korraldatud üldhariduskoolide ja mittetulundusühingute www-kodulehekülgede konkursil üheks parimaks. Esimene folkloristide talvekonverents oli pühendatud serveri Haldjas 10. sünnipäevale, vt <http://www.folklore.ee/Haldjas10/>, sellel foorumil anti esimene põhjalikum ülevaade folkloristide ühiskondliku erialaserveri (mis intellektuaalse omandina on seotud akadeemiliste folkloori uurivate asutuste: Eesti Folkloori Instituudi ning Akadeemilise Rahvaluule Seltsiga ja mille arendajaks on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond) loomisloost, arengust ja kasutusstatistikast. Lisaks nn väljundfunktsioonile majutab server Haldjas ka uurijaandmebaase, mille põhifunktsiooniks on eelkõige olla väike funktsionaalne baas, mis on koostatud kitsast uurijahuvist lähtudes, kuid mis võib huvi pakkuda ka avalikkusele. Haldja põhikirjas on ette nähtud ka serveri arhiivifunktsioon, mida on suudetud tagada selle aasta kevadeni. Ajalugu ja kasutustihedust tutvustades lähtun eelkõige ajakirja Folklore. Electronic Journal of Folklore andmestikust, ajakirja arengut on tutvustatud ka Ameerika Folklooriseltsi ja SIEFi kongressil.

Arengustrateegiaks valitud kergelt konservatiivse tooniga novaatorlus on olnud edukas, meil ei ole olnud põhifunktsioonides erilisi tipptehnoloogiaid, mis vähem kui kümne aasta pärast on mitmetagasiulatuvalt asendunud millegi uuega, ning tagajärjeks on siis pidev arendamine. Peaaegu kõik 25 aasta jooksul loodud funktsioonid on kasutatavad tänapäevalgi. Kasutajaliides on tahtlikult tekstiline, ilma väliste linkideta, see tagab kiiruse kaugel ja kehvades oludes. Kui enamik graafilisi liideseid vaevleb seal veel ikoonide ja Google'i fontide laadimisega esimesel leheküljel, on folklore.ee'st juba tulemused saadud.

Tehnikamaailmas tähistab 25 aastat autentsust termin *unique* – seda tasub hinnata, eriti maailmas, kus rakenduste eluiga kipub olema sama pikk, kui elab mobiiltelefoni aku.

Juurdepääs arhiivimaterjalidele mitte-eestikeelse uurija pilgu läbi. Õpetatud Eesti Seltsi saksakeelne käsikirjakogu

Aija Sakova Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolne Arhiiv

Digiteeritud kogud tuleb asetada sinna, kus valgus neile peale paistab.¹ Larissa Leimingeri rakendusliku folkloristika magistriprojekti „Folkloorse arhiiviainese juurdepääsu ja konteksti küsimused: Õpetatud Eesti Seltsi käsikirjakogu esitamine avastusliku andmebaasina”² eesmärk oli tuua eri arhiivides paiknevad saksakeelsed Õpetatud Eesti Seltsi käsikirjakogud veebipõhise andmebaasi kaudu uuesti kokku ning avada nad rahvusvahelistele uurijatele. Tema magistriprojekti käigus valmis lisaks magistritööle ka andmebaas ning saksakeelne veebilehekülg „Sammlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft / Õpetatud Eesti Seltsi kogud”³.

Mitte-eestikeelne arhiiviaines ei ole arusaadavatel põhjustel riiklikes digiteerimiskavades esimesel kohal, kuid võib ometi pakkuda huvi uurijale, kes seni selle materjali olemasolustki teadlik ei olnud. Mitte-eestikeelse uurijana kirjeldab Larissa Leiminger oma magistritöö käigus juurdepääsutörkeid, mis ilmnesisid saksakeelse arhiiviainesenäi jõudmisel. Viimased olid ilmselt tingitud arhiiviainest puudutavate eri aegadel tehtud otsuste vähesest läbipaistvusest. Eesti Kirjandusmuuseumi digihoidla KIVIKE on suunatud teenima eeskätt repositooriumis sisalduvate andmete ja nendega igapäevaselt töötavate arhivaaride huve. Väliskasutaja vaatepunkt on sealjuures pigem teisejärguline, puudu on ka võimalus teha otsinguid teistes keeltes peale eesti keele. Saksakeelsel arhiiviainesel puudub sellisena igasugune võimalus olla huvilistele ja uurijatele kättesaadav.

Veebilehe ja andmebaasi „Õpetatud Eesti Seltsi kogud” kaudu on Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ja Eesti Rahvaluule Arhiivi vahel jaotunud ajaloolised kogud uuesti ühendatud ja mitte-eestikeelsetele uurijatele kättesaadavaks tehtud. Andmebaasi on lisatud ka täiendavat infot kogude konteksti ja nende moodustumisega seotud isikute kohta. ÕESI kui ebaühtlase ajaloolise kogu jaoks loodud andmebaasi puhul oli äärmiselt tähtis, et see ei võimaldaks pelgalt otsida, vaid ka avastada, sest pole tõenäoline, et uurijad teaksid enne arhiiviga tegelema hakkamist selles leiduvate materjalide täpseid pealkirju, autoreid või väljaandmisaegu.

1 Aija Sakova. Julgus katsetada ja oskus jutustada tähenduslikke lugusid. Intervjuu Mahendra Mahegya. Sirp, 22.05.2020

2 Larissa Leiminger. Issues of Access and Context of Archival Folklore Materials: Presenting the Manuscript Collection of the Learned Estonian Society in an Explorative Database, 2020. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/69928>

3 <https://galerii.kirmus.ee/GEG/die-sammlungen>

Rahvuskirjandusest globaalsete võrgustike poole. EWODi tellingutel mõlgutatud mõtteid eesti kirjanduse tuleviku kohta

Sven Vabar Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituut

Võtmesõnad: leksikonid, kirjanduse tõlkimine, globaliseerumine, risoom

Eesti kirjanduse kõige suuremad edulood maailmas jäävad 1990. aastatesse, kui idabloki vabane-mise tuules loeti Läänes Jaan Krossi, Jaan Kaplinski, Emil Todet. See oli põgus ja erakordne periood ajaloos, kui maailm tundis raudse eesriide langemise järel mingil määral huvi Eesti ajaloo ja kultuuri vastu. Aga sedamööda, kuidas Eesti lakkas olemast „piiririik” ning ühines igava ennusta-tavusega kõigi mõeldavate Lääne poliitiliste, majanduslike ja militaarsete organisatsioonidega, kadus ka rahvusvaheline huvi eesti kultuuri vastu. Eesti kirjandus-*establishment* on oodanud selle huvi taastärkamist, turundades Eesti kõige tuntumaid ja auhinnatumaid kirjanikke, kes on kaalukal moel oma loomingus lahanud Eesti ajalugu, saatust ja identiteeti. Prominentseima näitena võiks tuua Andrus Kivirähki.

Ent tänapäeva maailmas, mis pöördumatult globaliseerub Wikipedia ja Facebooki abil, pandeemia-välisel ajal ka odavlennufirmade ja AirBnB abil, ei koondunud maailma kirjandusiniimeste huvid enam hierarhiliselt rahvuskirjanduste tippude ümber, vaid identiteetide ümber, mis ületavad riigipiire võrgustikena. Järjest vähem esineb olukorda, kus näiteks haritud inglise lugeja, kes on kursis ing-lise ja ehk ka Põhja-Ameerika kirjanduse klassikaga, hakkab süstemaatiliselt huvi tundma muu maailma rahvuskirjanduste tippude vastu. Pigemini on tänapäeva kirjandusiniimene huvitatud teat-tud spetsiifiliste rahvusülestest kultuurifenomenide vastu, mida esineb tema emakeeles kirjutatud kirjanduses ning mida ta siis otsib ka näiteks eesti või mõnest muust kirjandusest. Võibolla tunneb ta näiteks huvi hernhuutluse ajaloo vastu Kesk-Euroopas 18.–19. sajandil, millega seoses soovib ta teada midagi Eduard Vildest ja tema romaanist „Prohvet Maltšvet”. Või siis tunneb ta huvi soome-ugri keeltes kirjutatud punkluule vastu. Või endise NSV Liidu territooriumil kirjutatud ulmekirjan-duse vastu.

Selle vaatega nõustumine ent muudab fundamentaalselt viisi, kuidas tuleks korraldada eesti kirjan-duse tutvustamist maailmas. Me ei peaks keskenduma ainult klassikutele, kõige auhinnatumatele või ka kõige populaarsematele eesti kirjanikele, vaid pakkuma võimalikult rikkalikku valikut kõige erinevamate kirjanikest, nii et potentsiaalsed välismaised huvilised leiaksid just selle, mis konk-reetselt neid huvitab. Kõneldes Deleuze'i ja Guattari mõistete abil: me ei peaks pakkuma mitte suurt kirjandust, vaid palju väikseid kirjandusi, mis ühinevad seadeteks teiste keelte ja kultuuride väikeste kirjandustega. Usun, et seda teed minnes on lootust eesti keele ja kultuuri säilimisele ka kaugemas tulevikus. Seda teed taotab käia ka ingliskeelse eesti kirjanduse leksikon EWOD (The Estonian Writers Online Dictionary, vt <https://sisu.ut.ee/ewod>), pakkudes inglise keeles juurdepääsu võimali-kult paljude eesti kirjanike loomingule.

Annan ülevaate ka EWODi arengust, mahust, eesmärkidest ja autoritest.

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Reinuvader Rebase“ tegelasvõrgustikust

Risto Järvi Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Võtmesõnad: võrgustikuanalüüs, Friedrich Reinhold Kreutzwald, rebase-eepos, isikunimi

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Reinowadder Rebbane“ alustas ilmumist Heinrich Laakmanni kirjastuse 1848. aasta „Ma-rahwa Kassulisses Kalendris“ ning jätkus järgmise aasta kalendris kuni neljanda osani. Omaette trükisena ilmus raamat 1850. aastal. 12 peatükiga teos on proosavormis vaba ümbertöötlus Johann Wolfgang von Goethe värss-eeposest „Reineke Fuchs“ (1794) ja Aleksander Friedrich Franz Hoffmanni rahvaraamatust „Geschichte von Reineke dem Fuchs“. Sarnaselt klassikalise rebaseromaaniga annab Kreutzwaldi raamat ülevaate Lõvi kohtu ette kutsutud Reinuvader Rebase pahategudest, kes pärast oma oskuslikku kaitsekõnet aga õigeaks mõistetakse ja viimaks isegi riigi valitsejaks ülendatakse.

Võrgustikuanalüüsi kasutades analüüsin tegelaste suhtlust – tegelastevaheliste kontaktidena võtsin arvesse kahe tegelase vahelist, neist vähemalt ühe jaoks teadvustatud suhtlust ühe episoodi piires. Peategelane Reinuvader Rebane on endaga seotud ühenduste arvukuselt keskne, olulisel kohal tegelasvõrgustikus on ka lõvi. Võrgustiku üldpilti mõjutab ka see, et mitmed tegelased esinevad teoses vaid üks või kaks korda ning süžee seisukohalt neil iseseisvat rolli pole. Kreutzwald on üles lugenud (Goethele toetudes) suure hulga loomaliike, kes muus tegevuses ei osale, osutamaks lugejale, et rebase tegude käes kannatasid tõepoolest paljud loomad.

Tegelassuhete modaalsust analüüsides on täheldatav vaenuliku võrgustiku domineerimine sõbraliku võrgustiku üle. See on ka mõistetav, sest kui sõnum kuulutab kuningalinnas Reinuvaderi tulekut, „ruttas igaüks – suur ja väike – teda vaatama; pisut sõbrameelelisi, suurem osa enamasti kõik vaenlasi“. Küll on valdavalt positiivselt kujutatud loomade peresuhteid. Kreutzwald on ka pahelist peategelast kirjeldanud koduses suhtluses hoolitseva abikaasana, kellele rebase-emand on „armas Ermeliina, kallis loomake“.

Raamat on eri trükkides pidanud läbi elama tsensuurist tingitud muudatusi. 1850. aasta väljaandest on tsensuri nõudel mitmeid lõike välja jäetud, veelgi enam teisest trükist (1860). Kolmandas trükis (1869) on kärbitud tekst enamjaolt taastatud, ent arvestades raamatu kandumist laste lugemisvara hulka, on hiljem taas väljajätteid tehtud. Sellise murimise poolt meenutab Kreutzwaldi teos ka teist tuntu – ning kahtlemata sellest ajendatud – rebaseraamatut, Ernst Peterson-Särgava teost „Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest“ (1911). Siiski pole need kärped avaldanud mõju raamatu tegelasvõrgustikule.

Per aspera ad astra: Gustav Suitsu mõjukriitika juhtumianalüüs KORPis

Marin Laak Eesti Kirjandusmuuseum kultuurilooline arhiiv

Võtmesõnad: päringusüsteem KORP, mõjukriitika, Noor-Eesti, Gustav Suits, Euroopa

„Per aspera ad astra“ nime kannab ulmefilm, seda tuntud fraasi on kasutatud sageli epitaafina, näiteks Bernhard Schmidt, ühe Eestis sündinud loova ja uudishimuliku vaimuga mehe mälestuseks. Minu ettekande eesmärgiks on 20. sajandi alguse mõjukriitika probleemi näitel selgitada digihumanitaaria keelekesksete meetodite ja korpuste potentsiaali kirjandusuurimises ning julgustada kirjanduslooliste keeleressursside loomist.

Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Keeleressursside Keskuse (EKRK) koostöös on valminud kaks kirjanduslikku morfoloogiliselt märgendatud tekstikorpust: „Semperi ja Barbaruse kirjavahetuse korpus“ (2018)⁴ ja „Eesti kirjanduskriitika korpus, Noor-Eesti ja 1920. aastad (2019).⁵ Kolm aastat kestnud koostööprojekt meie väikeses töörühmas algas 2017. aasta sügisel nimetusega „Kirjandusteadus kohtub korpuslingvistikaga“. Ettekandes tutvustan kirjanduslike tekstikorpuste kasutusvõimalusi päringusüsteemis KORP⁶ uudishimuliku, nii-öelda vanakooli kirjandusteadlase pilguga.

Tartu Ülikooli esimese eesti kirjanduse professori Gustav Suitsu seminaridest 1921. a alguse saanud „mõjukriitika“ oli uus kriitika „tööriist“, mis mõjutas tugevalt järgnevate aastate kirjandusliku mõtte arengut, tuues kaasa paradigmaatilise muutuse. Selleks oli kirjanduslike eeskujude ja „mõjutuste“ otsimine oma kaasaja sünkroonses arvustuses nii omamaisest kui Euroopa kirjandusest. Tähistasin seda 1920. aastate kriitika metakeeles ja meetodis selgelt eristuvat nähtust terminiga *mõjukriitika*. Iseloomulikuna võib välja tuua järgmised tunnused: 1) väikeste tekstiühikute, motiivide kõrvutamine poeetiliste kõnekujundite, ent ka meetrika sarnasuse alusel; 2) teose ülesehituse kõrvutamine makroelementide sarnasuse alusel, nt sündmustik, tegelaste karakterijoonised jne; 3) teoste kõrvutamine neis väljenduvate umbmäärase „meeolude“ alusel.

EKRK loodud kriitikakorpus on ühte keelelisse andmekogusse liidetud varasemate veebikeskkondade „ERNI. Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–25“ (2001/2019), „Noor-Eesti 100“ ja „Kreutzwaldi sajand“ kriitikatekstid (maht 247 434 sõne).

Ettekande jaoks katsetasin mitmesuguseid sõnapäringuid ja nende kombinatsioone, et selgitada kirjanduslike väärtuste teisenemist 20 aasta vältel. Päringuvastustest sõnadele *mõju*, *mõjutus* ja *eeskju* päringusüsteemis KORP on ilmnenu *mõju*-sõnade tähenduste erinevused Noor-Eesti perioodil ja 1920. aastatel. Siinses kriitikakorpus uues juhtumiuuringus jälgin sõnade *rahvuslik*, *Euroopa*, *võõras* ja *eeskju* esinemist, mõtestamaks nende kaudu kirjanduslikke liikumisi 20. sajandi algul.

4 Vt <https://doi.org/10.15155/9-00-0000-0000-0000-00190L>.

5 Vt <https://doi.org/10.15155/9-00-0000-0000-0000-00193L>.

6 https://korp.keeleressurssid.ee/?mode=correspondence#?lang=et&corpus=kriitika_long

Unustatud autorite jälgedel. „Läbi sahiseva lume“-eri

Lauri Õunapuu

Võtmesõnad: digiainestu, autorsus, laulud

Igal laulul on oma algautor. Me võime autorit või autoreid teada. Või mitte teada. Meie teadmine võib olla ka nihestunud – s.t et teadmine on väär või ainult osaliselt vale. Arusaam autorsusest või abso-luutsest autorsusest on ajas muutunud ning ei ole intellektuaalse omandi puhul üheselt mõisteta-v või selgepiiriline.

Näiteks rahvalaulude puhul võib ühel laulutekstil olla mitu autorit – üks tekst võib olla muudetud või ka omistatud eri autoritele johtuvalt esitusmaneerist, mõnest müütilisest arvamusest seoses autor-suse delegeerimisega kellelegi konkreetsele isikule mingil kindlal põhjusel, isiku sarnasusest lau-luteksti minategelasega jms. Samuti võivad autorsusenihted tekkida olemasoleva tõlke ümbersõ-nastamisel, tõlke tõlkimisel, olemasoleva teksti tahtlikul või tahtmatul tõlgendamisel, tekstistan-dardite kasutamisel jne.

Laul koosneb peale sõnade veel viisist, seadest ja esitusest. Kõiki eelnevalt nimetatud lauluteksti autorsuse tuvastamise aspekte võib laiendada viisile ja seadele.

Kui jätta kõrvale hägune ala autorsuseküsimumustes eri ajaetappidel ajaloos ning keskenduda täna-päevasele arusaamale intellektuaalse omandi küsimustes, võime öelda, et esimene eeldus unusta-tud lauluautorite leidmiseks on vastus „ei“ küsimusele: „Kas see [autor] võiks olla tõenäoline?“

Näitena võib tuua kõigile tuntud laulu „Haanja mees“ autoriküsimuse. Umbes poolsada aastat on selle laulu autoriks peetud Võru kultuuritegelast Jaan Rääpot. Elu viimased aastad elas Rääpo Ukrainas ning peale tema surma jõudsid ta ümberkirjutatud käsikirjad Eestisse, kus neid uuris Võru kodulooauurija Elmo Ploom. Ploom leidis Rääpo tekstidest luuletuse, millesse too oli laenanud paar rida kohalikust rahvalaulust (Rääpo laenas palju motiive rahvalauludest). Ploom tegi avastusest kannustatuna kiirustades vale järelduse ning sellest ajast peale on järjekindlalt rist-tsiteeritud vää-ralt tuvastatud autorsust ning ollakse veendunud eelnevate tsitaatide õigsuses. Hoolimata sellest, et Rääpo luuletkest lendlehel, mis olevat sisaldanud rahvalaulu „Haani miiss“ paari värssi (ühtegi koopiat ei ole säilinud), paljundati väidetavalt Peterburis aastatel 1905–1906, kuid esimene teade nimetatud rahvalaulust oli avaldatud ajalehes juba aastal 1898.

Kas selles näites on niisuguse põgusa sissejuhatava info korral Rääpo autorsus tõenäoline? Ei. Seega on esimene eeldus loodud. Edasine uurimine võib meie teooria kummutada või aidata leida tõenäolisem autor, mida juba ongi tehtud. Siit edasi järgneb juba teine etapp autorsuse või selle puudumise kinnitamisega.

Eesti tuntud jõululaulu „Läbi sahiseva lume“ tekstiautoriks on eri trükistes läbivalt märgitud „J. Janson“, viimasel kümnendil ka „Julius Janson“. Kes ent võis olla Julius Janson? Eeldusel, et tundmatu isiku autorsus üsna küpsena näivas tekstis on ebatõenäoline, saab, tuginedes digiainestu rohkusele, püstitada järgmised hüpoteesid ning leida alus isikukirje täpsustamiseks.

Ettekandes vaadeldakse, kuidas ning milliste meetoditega on võimalik Julius Jansonist jõuda Johannes Jaanistoni ja mis saab digikeskkonnas täpsustatud autorist edasi.

KAVA

22. detsember 2020

10.00–11.00 Eesti Kirjandusmuuseum 2020. aastal

Merike Kiipus, avasõnad

Martin Eessalu Eesti Kirjandusmuuseum aastal 2020

Osakondade aasta 2020

Mare Kõiva, Folkloristika osakond

Aija Sakova, Eesti Kultuurilooline Arhiiv

Risto Järv, Eesti Rahvaluule Arhiiv

Helle Maaslieb, Arhiivraamatukogu

11.00–12.30 Juhatab **Marin Laak**

Indrek Ibrus, CUDAN: eesmärgid ja ootused

Piret Viires, Twitteratuurist instaluuleni. Sotsiaalmeedia kirjanduse võimalusi

Mari Sarv, Ilus, kena, armas, kallid. Regilaulude teema-analüüsist

Tõnno Jonuks, Andres Uueni, Nooleots Pärnu jõest ja mida saab teha digihumanitaariaga

Vaheaeg

13.30–15.00 Juhatab **Piret Voolaid**

Andres Kuperjanov, Veerand sajandit Haldjaga

Aija Sakova – Juurdepääs arhiivimaterjalidele mitte-eestikeelse uurija pilgu läbi. Õpetatud Eesti Seltsi saksakeelne käsikirjakogu

Sven Vabar, Rahvuskirjandusest globaalsete võrgustike poole. EWODi tellingutel mõlgutatud mõtteid eesti kirjanduse tuleviku kohta

5.15–16.15 Juhatab **Merike Kiipus**

Risto Järv, Fr. R. Kreutzwaldi "Reinuvader Rebase" tegelasvõrgustikust

Marin Laak, *Per aspera ad astra*. Gustav Suitsu mõjukriitika juhtumianalüüs KORPis

Lauri Õunapuu, Unustatud autorite jälgedel. „Läbi sahiseva lume“-eri

16.15–17.00 Juhatab **Merike Kiipus**

EKM 2020. aasta uuemate väljaannete esitlus

ISBN 978-9949-677-87-0

9 789949 677870

